INHOUD

I	INLEIDING	blz.1
II	ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS ENSPIJK	blz.2
III	HUIDIGE SITUATIE	blz.6
IV	VOORSTEL GEMEENTELIJKE MONUMENTENLIJST	blz.8
V	AANBEVELINGEN	blz.28
VI	BOERDERIJEN IN DE BETUWE	blz.29
VII	BIJZONDERE BOUWKUNDIGE ELEMENTEN	blz.30
	BIJLAGEN	

oktober 1983

Werkgroep behoud karakteristieke
dorpsgezichten Geldermalsen,
p/a Prins Willem Alexanderstraat 8,
4197 BR Buurmalsen.
tel. 03455 - 3128

H.J.F.ten Berge
A.J.Davidse
J.D.H.Harten
B.W.Jonkers
A.P.Mazzola

I INLEIDING

De gemeente Geldermalsen telt elf dorpen, die alle in meerdere of mindere mate historisch waardevolle onderdelen bezitten. In de loop der tijden zijn echter door verbouwingen, sloop, herverkaveling, funktieverandering, nieuwbouw, enz. vele uit cultuurhistorisch oogpunt waardevolle objekten en strukturen verloren gegaan.
Om vast te stellen wat nog aanwezig is en om dit te behoeden voor schadelijke ontwikkelingen in de toekomst, is het noodzakelijk een inventarisatie te maken van elk dorp, zowel van de kom als van het buitengebied.
De bescherming van waardevolle objekten kan geschieden door plaatsing op een gemeentelijke monumentenlijst. Het vaststellen van een dergelijke lijst door de gemeente, met een daarbijbehorende monumentenverordening, geeft de gemeente mogelijkheden sturend op te treden bij dreigende nadelige ontwikkelingen, of handelend op te treden zodra er van een dergelijke ontwikkeling reeds sprake is.
Waardevolle strukturele elementen kunnen worden beschermd door opname in de betreffende bestemmingsplannen, maar ook hiervoor dienen deze elementen eerst geinventariseerd te zijn.
Het vaststellen van een lijst met bijbehorende verordening geeft de gemeente tevens mogelijkheden subsidies te verkrijgen ten behoeve van restauratie aktiviteiten, zoals bijvoorbeeld de rietendakensubsidie.
Nadat de gemeenteraad een lijst en een monumentenverordening heeft vastgesteld, (zie bijlage , verordening VNG) kan tevens worden overgegaan tot het instellen van een monumentencommissie. Deze commissie heeft tot doel, gevraagd of ongevraagd, de gemeente te adviseren in alle monumentenzaken, zoals restauratieplannen, AROB zaken, nieuwe bouwplannen in een gevoelig gebied, toetsing van monumentenaspekten in bestemmingsplannen, enz.
Zeker nu er sprake is van het afschaffen van het welstandstoezicht, wordt een dergelijke commissie een belangrijke zaak.
Een indirekte vorm van bescherming van dit soort zaken is het meer bewust maken van de bevolking van hun, vaak unieke, cultureel erfgoed. Dit kan onder meer door middel van lezingen, tentoonstellingen, fotoboekjes en vooral ook door integratie in het onderwijs.
De werkgroep tot Behoud Karakteristieke Dorpsgezichten Geldermalsen heeft zich tot taak gesteld een stimulerende rol in deze te vervullen.
In het kader van het bestemmingsplan voor de kern van Enspijk, dat thans in voorbereiding is, heeft de werkgroep een inventarisatie gemaakt van de oude kern van dit dorp.
Door middel van een puntensysteem, (zie bijlage I) is een voorstel voor een gemeentelijke monumentenlijst tot stand gekomen. In hoofdstuk IV wordt deze lijst nader toegelicht.

II ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS ENSPIJK

Het dorp Enspijk heeft een karakteristieke plattegrond, die in het Rivierengebied een bijzondere plaats inneemt.
De dorpsvormen die hier voorkomen zijn te verdelen in twee hoofdtypen, die door Den Uyl *) het ronde en het gestrekte esdorp worden genoemd. Daarbij slaat de term es op het bijbehorende, van origine open complex akkerland, dat overigens in deze streek meestal eng of akker heet.
Het zogenaamde ronde dorp bestaat uit een onregelmatige groep boerderijen, die vaak rond een gemeenschappelijk open ruimte, de brink zijn gesitueerd. Daarentegen heeft het zogenaamde gestrekte dorp een planmatiger struktuur. Hier staan de boerderijen langs twee of drie paralelle straten of wegen, die aan de uiteinden vorksgewijs op elkaar aansluiten. Dikwijls wordt de belangrijkste van deze straten gevormd door een dijk, terwijl het ook nogal eens voorkomt dat de hoofdstraat tot een langwerpige brink is verwijd.
Volgens Den Uyl zijn de onregelmatige, ronde dorpen ouder dan de regelmatige, gestrekte dorpen. Dit zou er de reden van zijn dat zij in het westelijk deel van het Rivierengebied veel minder voorkomen dan in het oostelijk deel. In de eerste streek is de bewoning namelijk na de Romeinse tijd tengevolge van overstromingen sterk afgenomen of mogelijk zelfs volledig verdwenen. De hernieuwde ingebruikneming, die over het algemeen pas in de Karolingische tijd (750 - 900) te dateren is, zou dan min of meer planmatig in de vorm van de gestrekte dorpen hebben plaatsgevonden. Daarentegen zouden in het oostelijk deel van het Rivierengebied, dat minder van de overstromingen te lijden had, vaak de oude planloze dorpsvormen zijn bewaardgebleven.
Het onderscheid tussen de twee typen kan echter ook worden verklaard uit de aanpassing aan van elkaar verschillende terreinomstandigheden. De gestrekte dorpen treffen we namelijk over het algemeen op betrekkelijk smalle stroomruggen of oeverwallen aan, terwijl de ronde dorpen meestal voorkomen op plaatsen waar meer ruimte beschikbaar was, bijvoorbeeld doordat een aantal van bovengenoemde hogere stroken elkaar kruist.
Met bijvoorbeeld Buurmalsen, vormt Enspijk in het westelijk deel van het Rivierengebied één van de weinige voorbeelden van het ronde dorp, maar het bezit ook kenmerken van het gestrekte type. Het dorp heeft een van origine min of meer zandlopervormige brink, dwars op de Linge. Waarschijnlijk heeft de noordelijke basis ervan uit de weg bestaan die later tot dijk werd verhoogd.
Een sterk hierop lijkende situatie treffen we in Buurmalsen aan. Hier was de brink echter veel groter, terwijl er geen kerk op werd gebouwd, wat in Enspijk wel het geval was.
Een brink vervulde oorspronkelijk een funktie ten behoeve van de veehouderij. Hierop werd het vee samengedreven, voordat het naar de gemeenschappelijke weiden, die in de kom lagen, werd gebracht, terwijl het bij terugkomst erop weer verzameld werd. Vanuit de zuidpunt van de Enspijkse brink waaierden dan ook drie brede stegen, de Netsteeg, De Veersteeg en de Biersteeg uit, waarvan de eerste twee kennelijk oorspronkelijke veedriften vormden. Gezamelijk sloten zij fuikvormig op de brink aan. Deze fuikvorm, die gebruikelijk is bij brinken, treffen we ook aan bij de andere wegen die op de brink aansluiten. Het zijn de weg naar Deil (Beemdstraat) die

*) R.G.den Uyl, Dorpen in het rivierkleigebied. Bulletin KNOB, 1958.

in het zuidoosten, tegenover genoemde stegen begint, de Lingedijk en nog een weg in de richting Deil (tegenwoordige Schoutenstraat). Deze loopt op korte afstand van de dijk en sluit daar al na circa 300 meter op aan. Hierdoor heeft dit deel van Enspijk het karakter van een gestrekt dorp. Opvallend is, dat de achtergrenzen van de huizen die buitendijks staan, naar uit de kadastrale minuut van 1826 (kaartje 1) blijkt, vrijwel alle in één lijn liggen. Dit versterkt de planmatige indruk die het noordelijk deel van het dorp maakt. Misschien vormt het een latere toevoeging aan een oudere nederzetting rond de brink. Hier zijn mogelijk de plaatsen waar de eerste boerderijen stonden op de kadastrale minuut te herkennen aan de hand van vier forse, onregelmatige, min of meer blokvormige kavels, (genummerd I t/m IV op kaartje 2) die dicht bij elkaar om het noordelijk deel van de brink liggen. Zij zouden dan de zogenaamde huiskampen vormen, dat wil zeggen de het eerst ontgonnen grond van deze boerderijen. Overigens krijgen we van één van deze kavels de indruk dat hij in feite op de brink werd gesitueerd en dus een latere toevoeging vormt. Hij ligt exakt in het verlengde van de strook die tussen de dijk en de parallel hieraan lopende weg ligt. Mogelijk is deze huiskavel dus bij de "replanning" van het dorp tot stand gekomen.
Al voordat de kadastrale minuut werd getekend, waren de "huiskampen" in kleine percelen uiteengevallen. Er waren in de meeste gevallen meerdere huizen op gebouwd. Bovendien stonden er in 1826 ook op andere plaatsen boerderijen rond de brink. Ook erop was nu een aantal huizen verschenen, terwijl in het zuidelijk deel de kerk, het kerkhof en het schoolhuis lagen. Op de minuut is ten zuidoosten van de brink nog het kasteel te zien, dat echter in zijn nadagen verkeerde. Het werd namelijk in 1828 afgebroken. Het kasteel werd omringd door een brede gracht en had kennelijk oorspronkelijk een voorburcht, waarvan enkele grachtrestanten getuigden. Binnen dit terrein lag in 1826 nog het bouwhuis van het kasteel.
Inmiddels is, behalve in de verkaveling en enkele grachtrestanten van dit alles niets meer in het terrein te zien. Hetzelfde geldt voor de vele haventjes, waarmee de boerderijen die langs de dijk stonden, met de Linge waren verbonden.
De situatie rond de brink en langs de dijk zoals deze in 1826 bestond, is echter goed behouden gebleven.
De kern Enspijk heeft een aantal terpen gehad, die nog grotendeels aanwezig zijn. Deze terpen zijn in de Betuwe over het algemeen na het aanleggen van de dijken opgeworpen. Het verdiepte gedeelte tussen de voormalige Veersteeg en Netsteeg (de huidige ijsbaan) is zeer waarschijnlijk ontstaan ten behoeve van de aanleg van deze terpen.

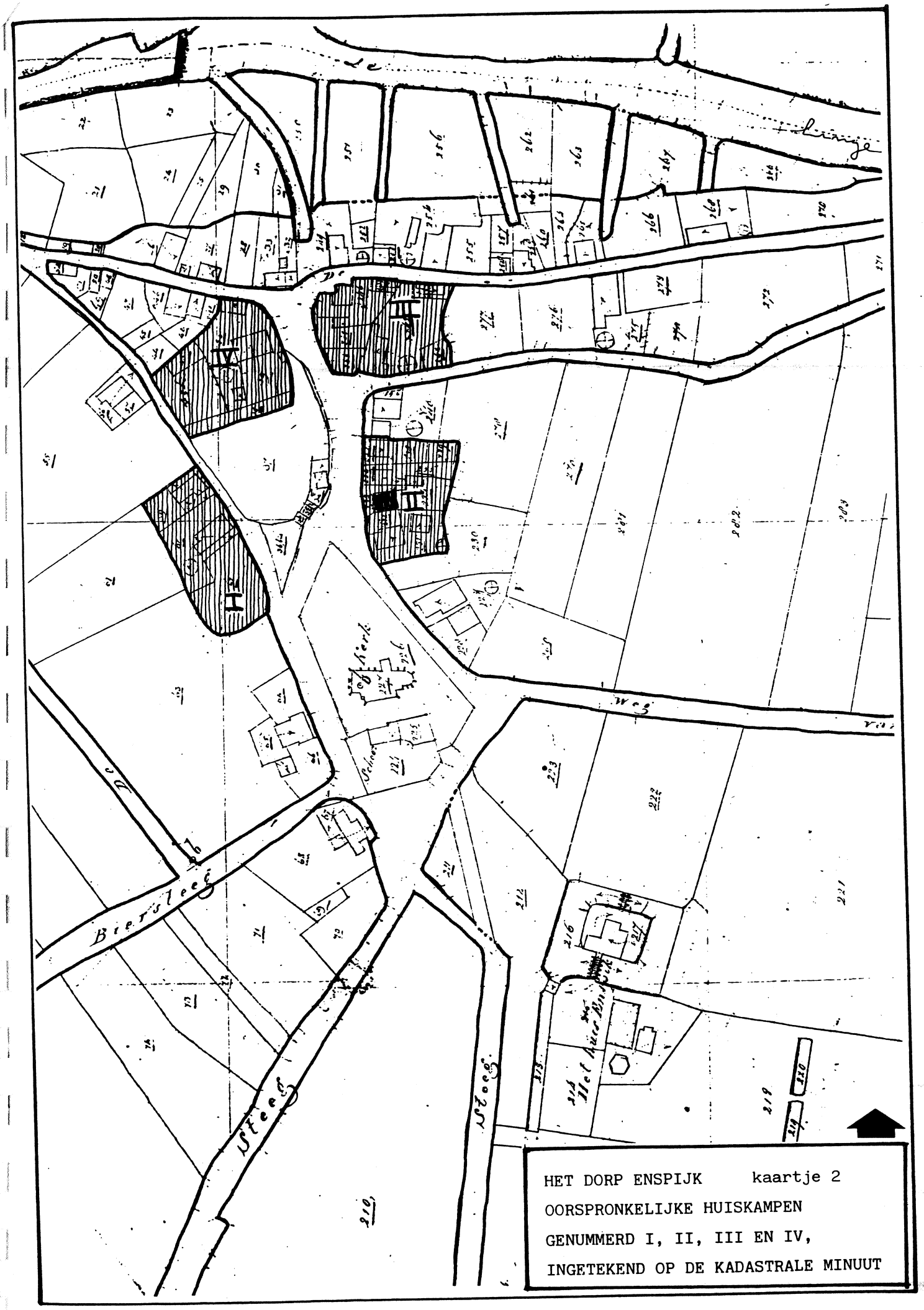

HET DORP ENSPIJK kaartje 2
OORSPRONKELIJKE HUISKAMPEN
GENUMMERD I, II, III EN IV,
INGETEKEND OP DE KADASTRALE MINUUT

III HUIDIGE SITUATIE

De struktuur van Enspijk rond de brink en langs de dijk, zoals deze op de kadstrale minuut van 1826 is aangegeven,is voor een groot deel behouden gebleven. Wel heeft een verdichting van de bebouwing plaatsgevonden in de loop van de 19de en 20ste eeuw, doch aan het stratenpatroon is vrijwel niets veranderd. (kaartje 3)
De oorspronkelijke huiskampen zijn, hoewel niet meer zo duidelijk aanwezig als op de minuut, toch nog in de verkaveling terug te vinden. De al eerder genoemde inhammen van de Linge naar de boerderijen toe zijn als zodanig niet meer aanwezig, maar ook deze zijn in verschillende kavelgrenzen nog waarneembaar.
Ten zuiden van de kerk is de situatie meer ingrijpend gewijzigd, hoewel de hoofdstruktuur nog duidelijk aanwezig is. De grootste aantasting van de oorspronkelijke struktuur vormt het pand dat is gebouwd op de open ruimte waarop de Molenkampstraat (voormalige Biersteeg), de Veersteeg, de Netstraat (voormalige Netsteeg) en Beemdstraat (voormalige weg van Enspijk naar Deil) uitkwamen. Opmerkelijk is dat juist dit pand het enige van rijkswege beschermde woonhuismonument is.
Verder is de waterpartij ten oosten van de kerk een latere toevoeging, die een struktuurwijziging heeft veroorzaakt.
Na het slopen van het kasteel in 1828 is de omgeving hiervan eveneens herverkaveld, waardoor het noordelijk gedeelte van de Netstraat is weggevallen. De plaats waar het kasteel heeft gestaan is op luchtfoto's nog in het terrein waarneembaar en enkele grachtrestanten zijn in de vorm van sloten nog aanwezig.
Een groot aantal panden komt reeds voor op de kadastrale minuut. Dat wil echter niet zeggen dat het betreffende pand altijd van voor 1826 stamt. Er kan ook zijn herbouwd op een oude fundering. Panden die op de minuut niet aanwezig zijn, zijn echter altijd jonger dan 1826.
Voorts heeft de kern een sterke reliëfvorming, enerzijds door een aantal terpen en de dijk, anderzijds door de verdiepte ligging van de ijsbaan.
In zijn totaliteit is Enspijk, zowel voor wat de plattegrond betreft, als voor wat betreft de bebouwing een zeer karakteristiek dorp, waarmee ten aanzien van nieuwe ontwikkelingen zeker zorgvuldig gehandeld dient te worden.

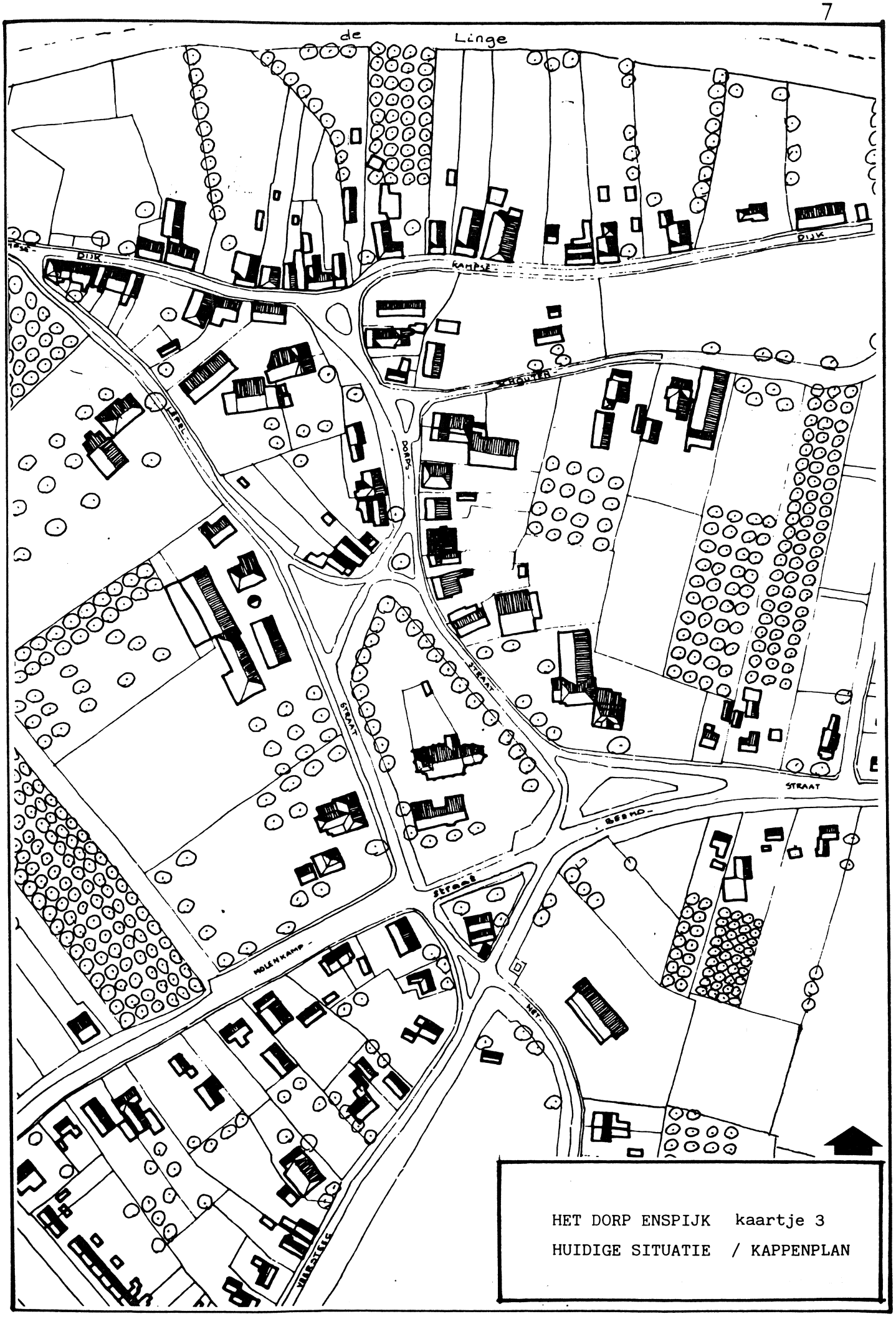

HET DORP ENSPIJK kaartje 3

HUIDIGE SITUATIE / KAPPENPLAN

IV VOORSTEL GEMEENTELIJKE MONUMENTENLIJST

Als basis van de inventarisatie is gebruik gemaakt van een puntenlijst, waarbij een aantal karakteristieke kenmerken zijn gewaardeerd met 1, 2 of 3 punten. (zie bijlage I). Panden die geen van deze kenmerken hebben, kunnen niet van historisch belang zijn voor wat betreft de bouwkundige verschijningsvorm. De ligging van het pand kan dan nog wel van historisch belang zijn, doch dit kan niet worden verwerkt in een monumentenlijst. Dit soort stedebouwkundige waarden dienen in de bestemmingsplannen te worden verwerkt.
Panden die hoog scoren zijn over het algemeen waardevol, tenzij recent in romantiserende stijl is gebouwd, bijvoorbeeld ramen met roedeverdeling, rieten kap, luiken, etc.
Panden die slechts konstruktief scoren zijn over het algemeen wel van belang als bouwmassa, doch deze zijn recent voorzien van een nieuwe voorgeve of zelfs van een geheel nieuw casco.
De puntenlijst kan derhalve niet zonder meer worden toegepast, maar kan slechts fungeren als leidraad bij het samenstellen van een basislijst.
Van de basislijst die voor Enspijk is gemaakt, is elk pand nogmaals geverifiëerd, waardoor alsnog enkele panden zijn afgevoerd vanwege de te grote negentiende eeuwse aantastingen van het historisch karakter.
Op kaartje 4 zijn de beschreven panden aangegeven door een zwarte stip.
Voorts zijn nog 4 panden beeldondersteunend (B) genoemd. Deze panden hebben een karakteristieke bouwmassa, doch de uiterlijke verschijningsvorm, gevelindeling, dakkapel, kap, etc. is niet meer karakteristiek te noemen.

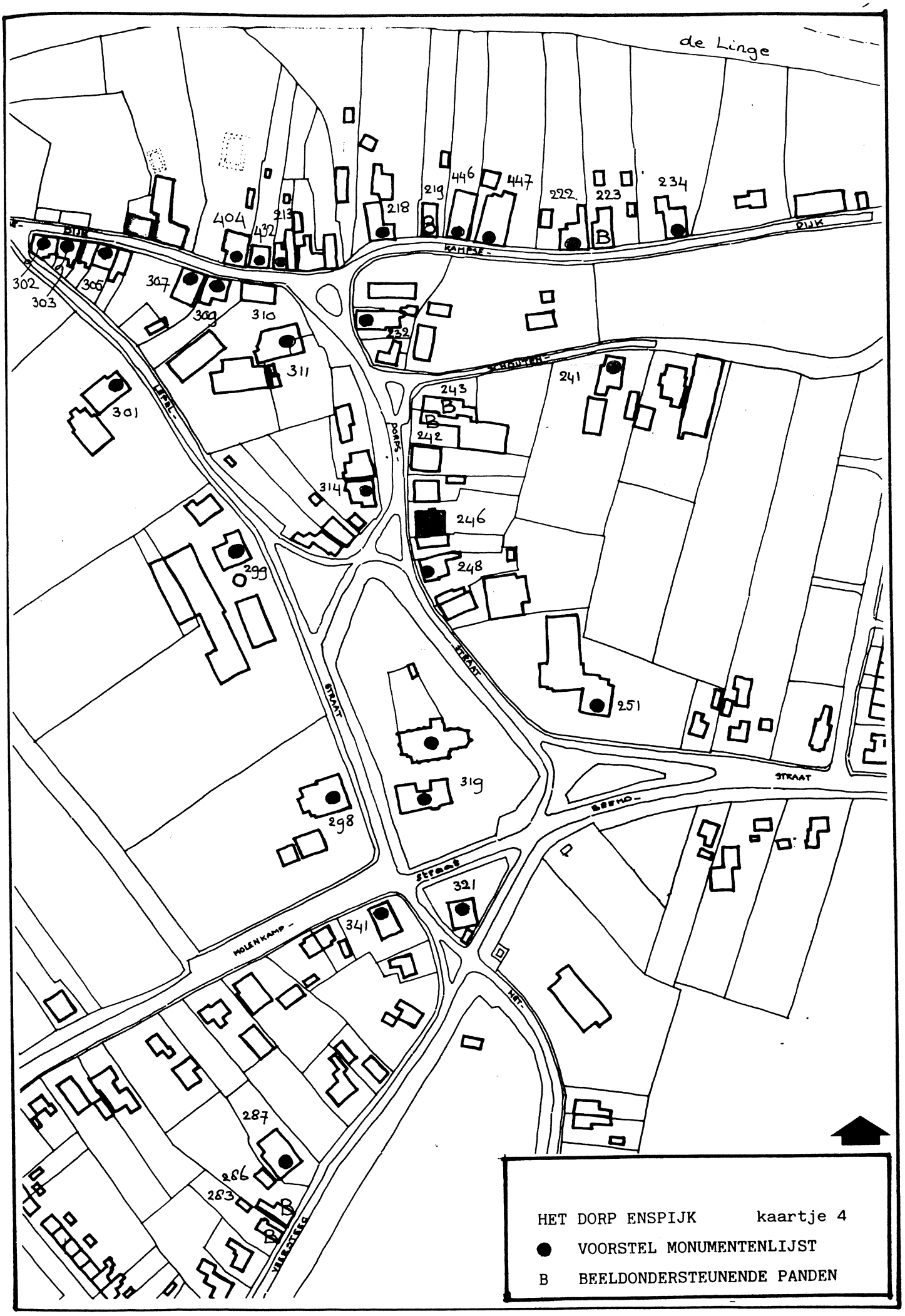

HET DORP ENSPIJK kaartje 4

● VOORSTEL MONUMENTENLIJST

B BEELDONDERSTEUNENDE PANDEN

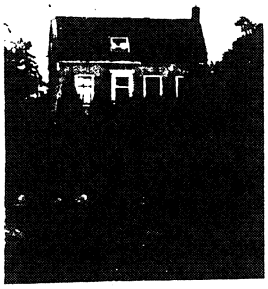

Veersteeg 6a kad. nr. 287

T-huis met pannen dak, waarschijnlijk 18de eeuws. Er is vrij veel aan verbouwd, vooral aan kap en overstek, maar het geheel is nog zeer de moeite waard. Ook is het één van de weinige boerderijen die van de weg af zijn gesitueerd, hetgeen vroeger wel vaker voorkwam.

Lepelstraat 1 kad. nr. 341

Een van oorsprong karakteristiek pand, met pannen dak, 6-ruits schuiframen met luiken en 2-ruits bovenlichten onder de goot. De bouwmassa komt reeds op de kadastrale minuut voor, doch er is in de loop der tijden zeer veel aan het pand veranderd.

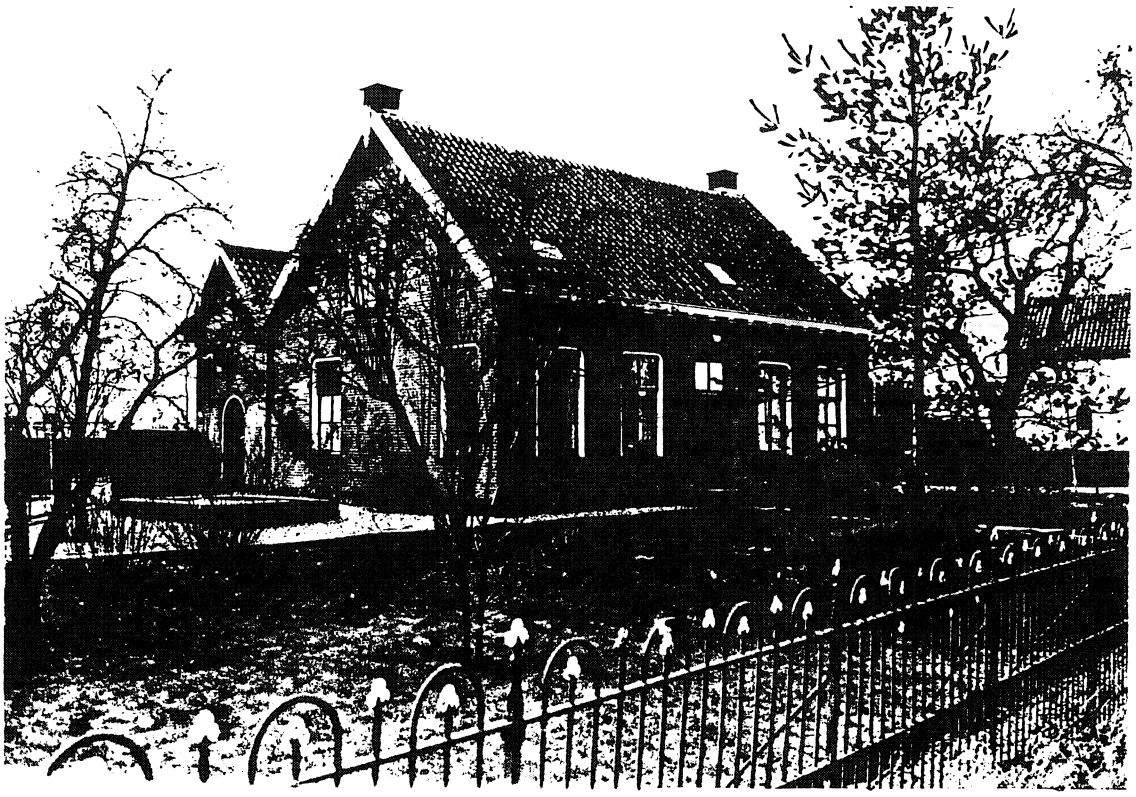

Molenkampstraat 1 kad. nr. 321

Een pand uit 1860 met achterhuis evenwijdig aan voorhuis en pannen zadeldaken tussen puntgevels. Vensters met 6-ruits schuiframen. Deur met paneel en eenvoudig bovenlicht. Ijzeren tuinhek.
Het pand is een rijksmonument.

Beemdstraat 16 kad. nr. 251

Een fraaie boerderij met pannen mansardekap en siermetselwerk van rond de eeuwwisseling. Dit pand zou niet zozeer om zijn ouderdom op de lijst thuishoren, maar vanwege de schaal en detaillering.

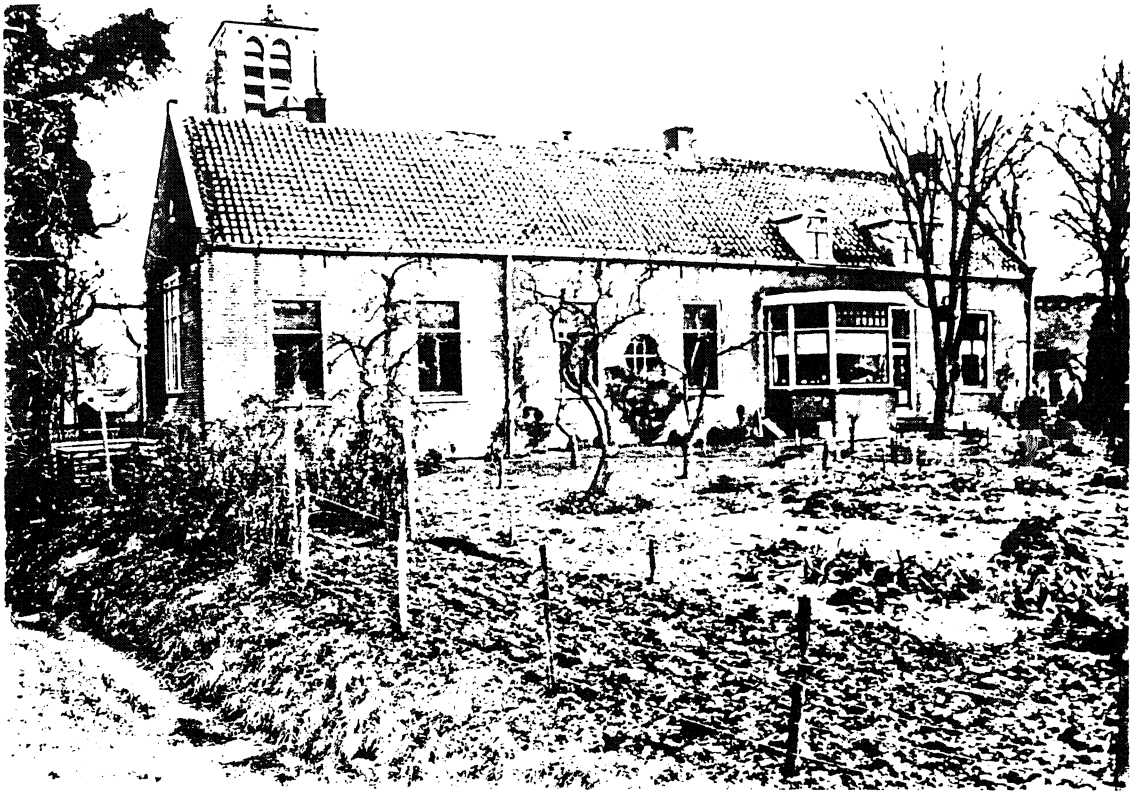

Molenkampstraat 4 kad. nr. 319

Voormalige school met woning uit de 19de eeuw. Het pand heeft een pannen dak en is door diverse gevelwijzigingen en aanbouwen nogal aangetast. Inhoeverre dit pand hetzelfde is als op de kadastrale minuut is voor-alsnog niet duidelijk. De ingang aan de Molenkampstraat heeft een fraai ijzeren tuinhek.

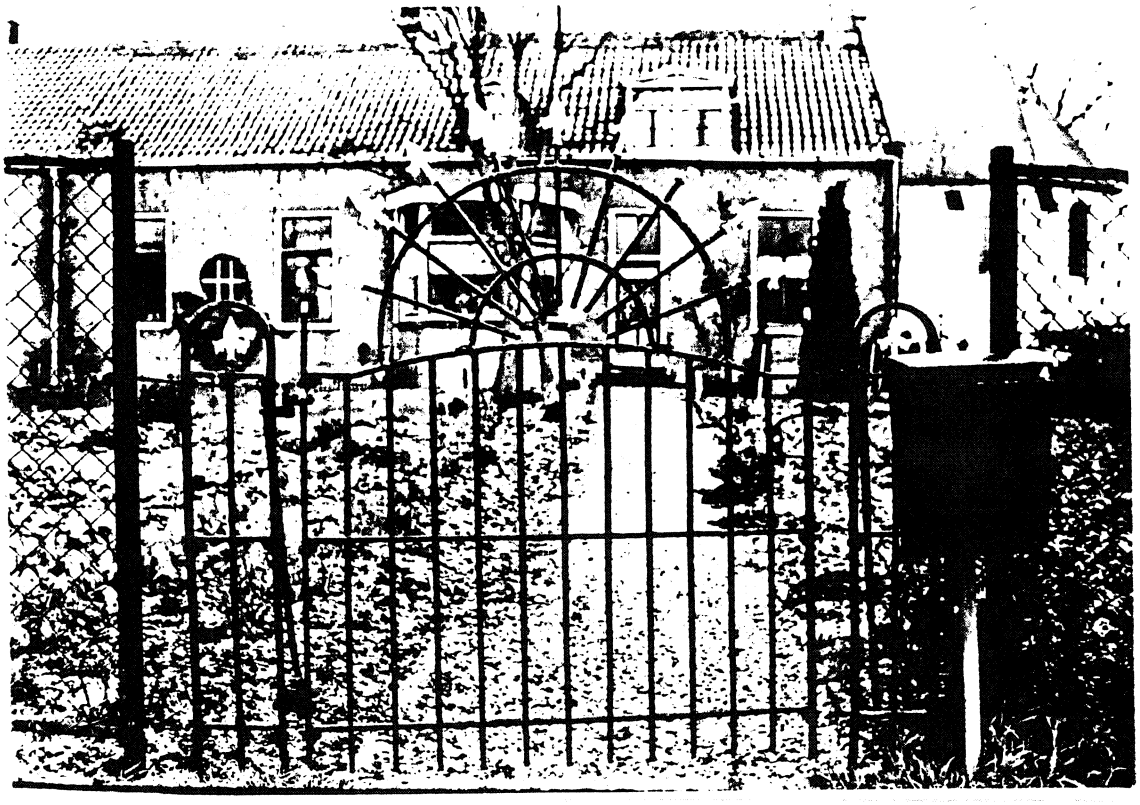

Lepelstraat 3 kad. nr. 298

Een in hoofdvorm fraai T-huis met rieten kap van rond 1800. Het geheel is nogal aangetast door enkele niet in stijl uitgevoerde wijzigingen. (dakkapel, zijaanbouw)

Lepelstraat 5 kad. nr. 299

Een zeer fraaie boerderij met rieten kap en t.p.v. de opkamer onderkelderd. Het pand is gelegen op een terp en dateert ongeveer midden 19de eeuw. Een dergelijk pand, zo zuiver in detaillering en raamindeling, zou eigenlijk op de rijksmonumentenlijst dienen te staan.

Lepelstraat 9 kad. nr. 301

Een boerderij met rieten kap en voor een groot deel onderkelderd, waarschijnlijk uit het einde van de 18de eeuw.
Voor dit pand kan hetzelfde worden gezegd als van het vorige.

Kampsedijk 15 kad. nr. 302

Een pand uit het einde van de 18de of begin 19de eeuw, met rieten kap en op de punt een hooischuur.Het woongedeelte komt waarschijnlijk op de kadastrale minuut voor. Het geheel vormt een markante overgang van de Kampsedijk en Lepelstraat.

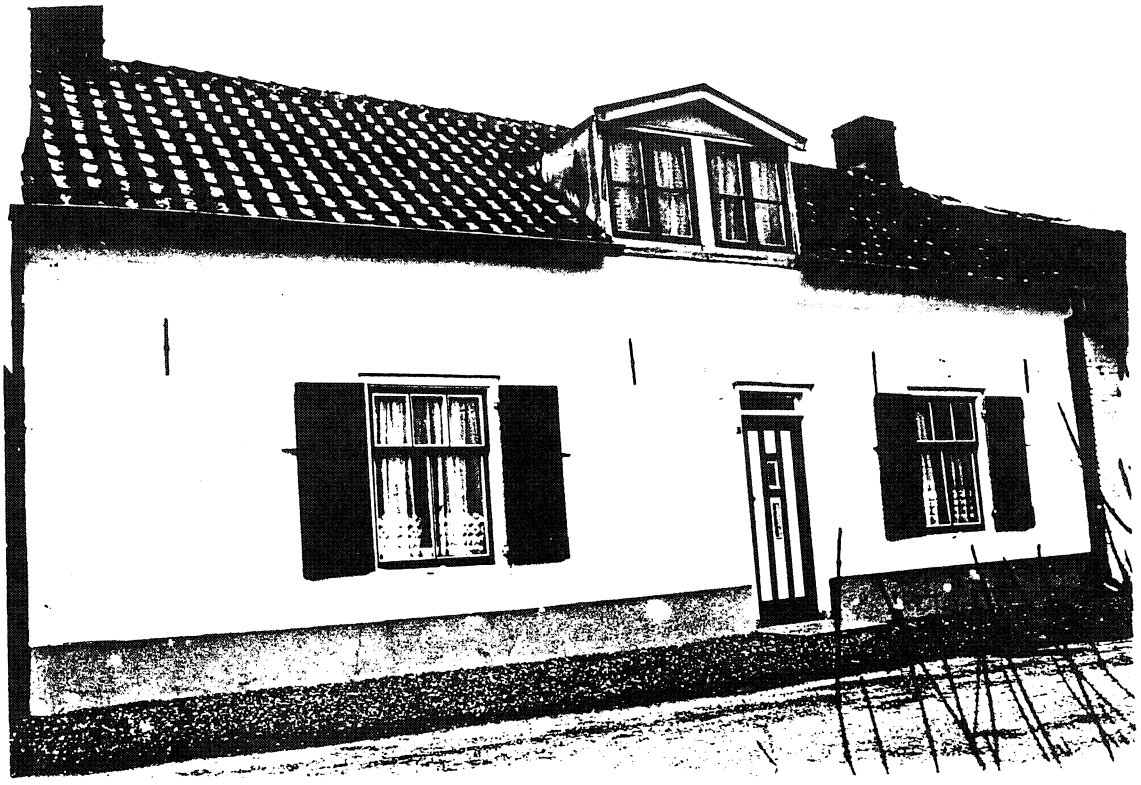

Kampsedijk 13 kad. nr. 303

Een in oorsprong vroeg 19de of laat 18de eeuws pand met pannen dak, dat te oordelen naar de kadstrale minuut verdubbeld moet zijn in de richting van nummer 11.

Kampsedijk 9 (links) kad. nr. 305

Een gaaf pand met rieten dak, stoep en kelder. Typerende lage raampjes onder de kap. Waarschijnlijk daterend rond 1800, het pand was op de kadastrale minuut reeds aanwezig.

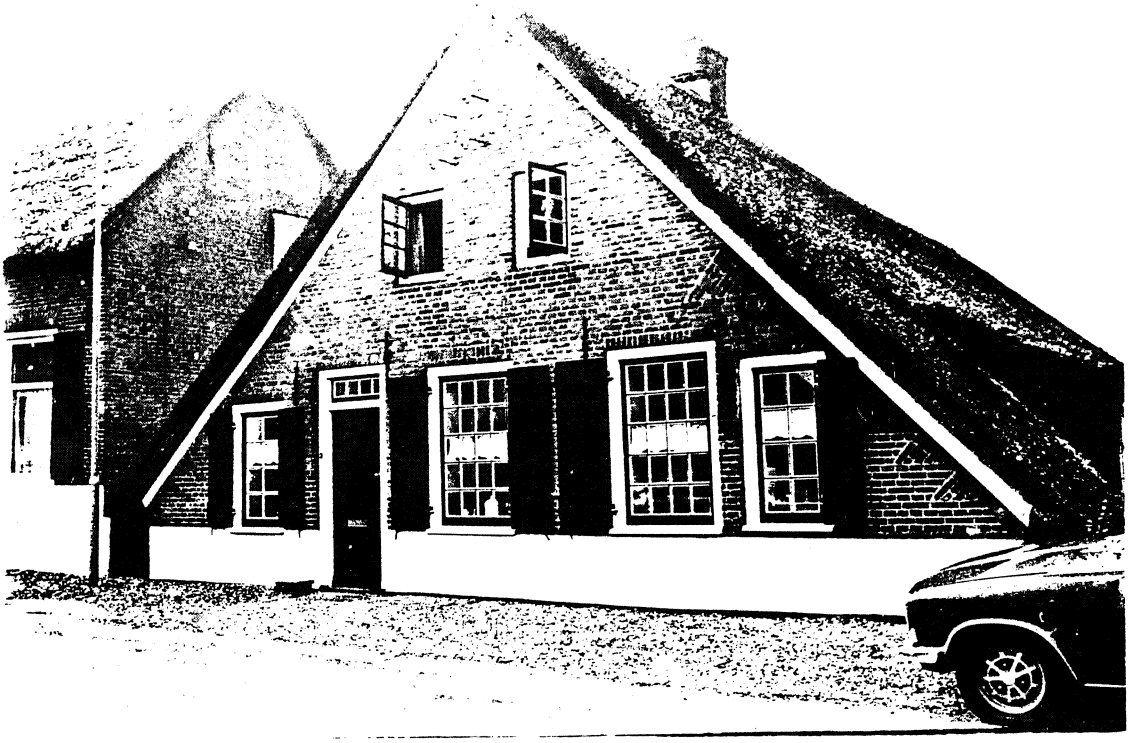

Kampsedijk 5 kad. nr. 307

Een waarschijnlijk 18de eeuwse boerderij met rieten dak. De voorgevels zal vanaf de bovenlichten een wolfseind hebben gehad. De roedeverdelingen in de ramen zijn niet authentiek, onder meer af te leiden uit het ontbreken van een wisseldorpel. De zijgevel heeft drie grote daklichten gekregen, die niet erg in stijl zijn met de rest van het pand.
De bouwmassa is op de kadstrale minuut reeds aanwezig.

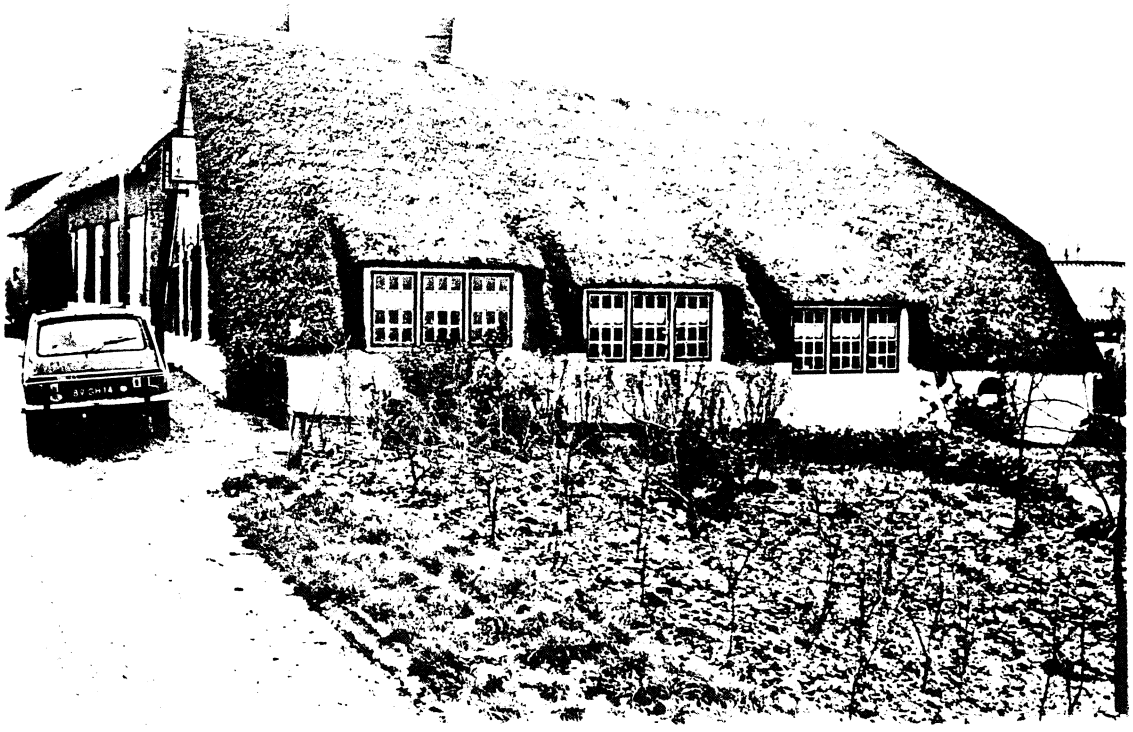

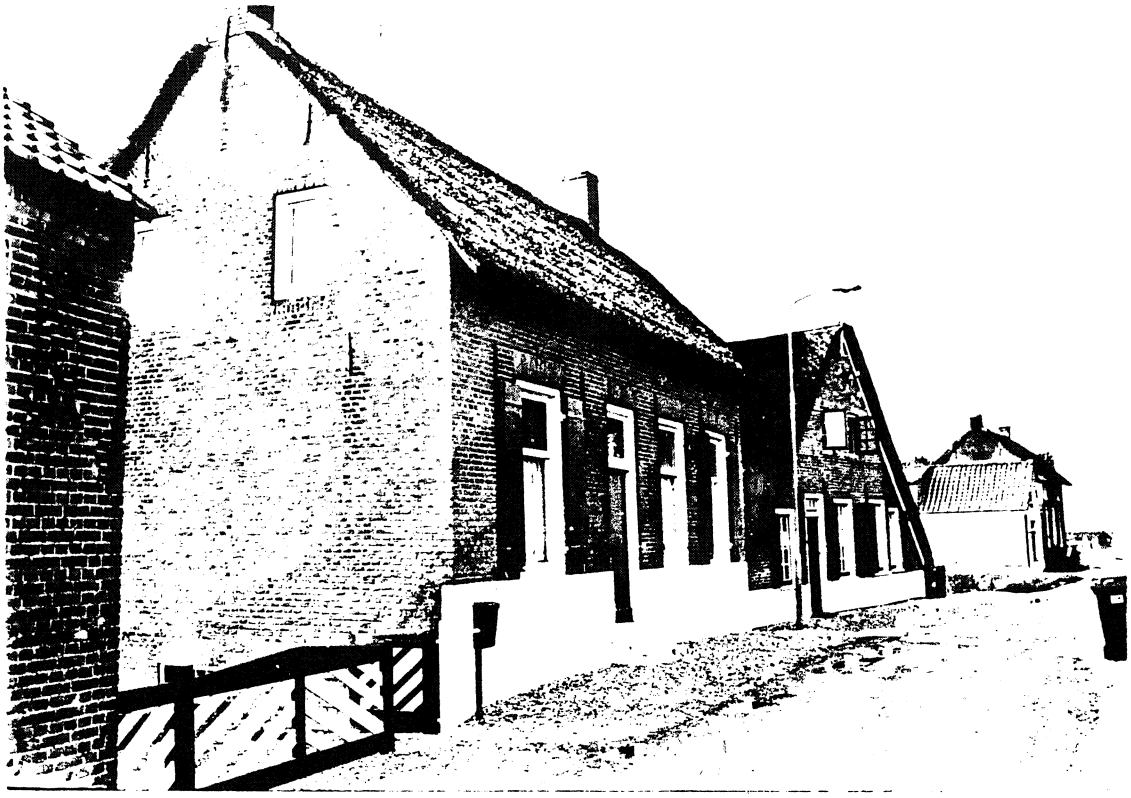

Kampsedijk 3 kad. nr. 309

Een gaaf pand met rieten kap, ongeveer uit het midden 19de eeuw.

Kampsedijk 30 kad. nr. 404

Een volgens de gevelankers uit 1812 stammend pand. De bouwmassa is inderdaad op de kadastrale minuut reeds aanwezig. Er is aan het pand echter zeer veel geromantiseerd, zodat de totaalindruk niet erg karakteristiek meer is. Het voorhuis heeft een pannen dak, het achterhuis een rieten bedekking.

Kampsedijk 28 (links) kad. nr. 432

Zeer gaaf 19de eeuws boerderijtje met rieten dak en wolfseind. Het vormt een karakteristiek onderdeel van de gevelwand.

Kampsedijk 26 (rechts) kad. nr. 413

Voor dit pand geldt hetzelfde als voor nummer 28.

Kampsedijk 18 kad. nr. 218

Een krukhuis met rieten dak, waarschijnlijk in oorsprong zeer oud, eind 18de begin 19de eeuw. Waarschijnlijk is de indeling veranderd door het verplaatsen van de voordeur naar de zijgevel. Verder zijn er enkele wijzigingen aangebracht, die in detaillering niet bij het pand passen, bijv.

Kampsedijk 14 kad. nr. 446

Een gaaf T-huis uit de tweede helft van de 19de eeuw, met voorhuis met pannen dak en achterhuis met rietendak. Zes-ruits ramen met luiken, voordeur met eenvoudig 2-ruits bovenlicht. Hooiberg boven schuur met rietendak.

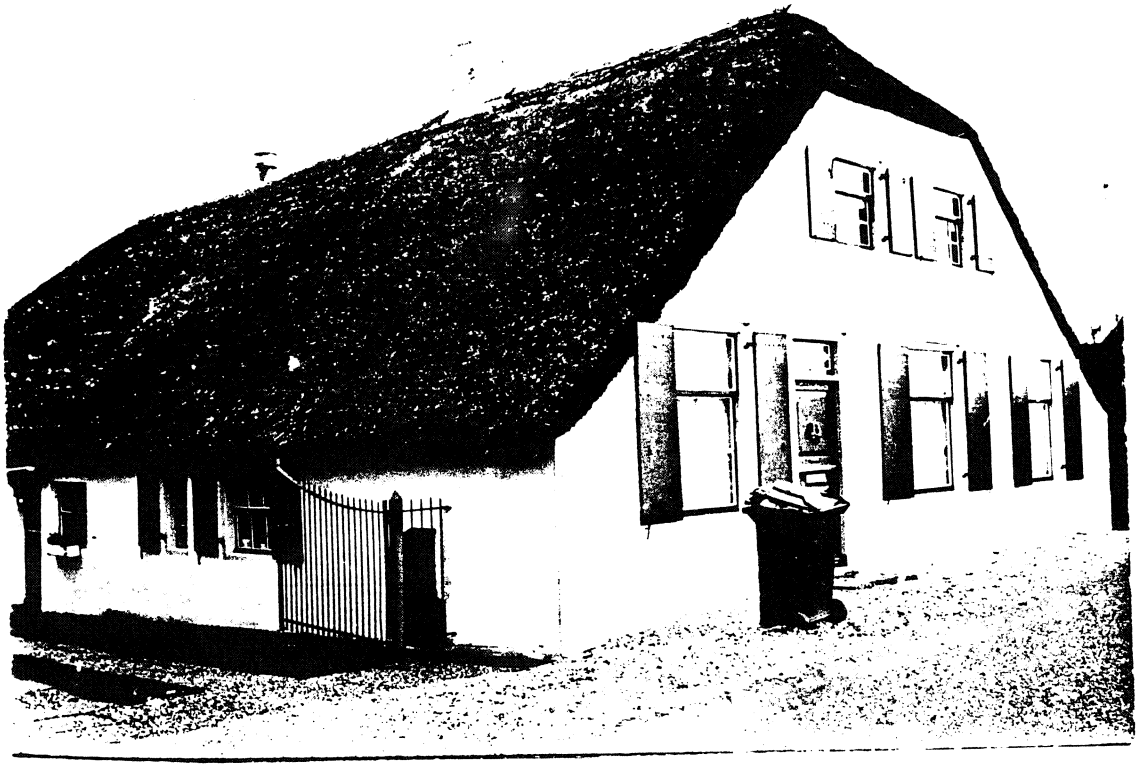

Kampsedijk 12 kad. nr. 447

Boerderij met rieten dak en wolfseind, waarschijnlijk eind 18de, begin 19de eeuw. Gevels witgepleisterd met 6-ruits ramen met luiken. Het pand vormt, evenals nummer 14 een bijzonder mooi geheel.

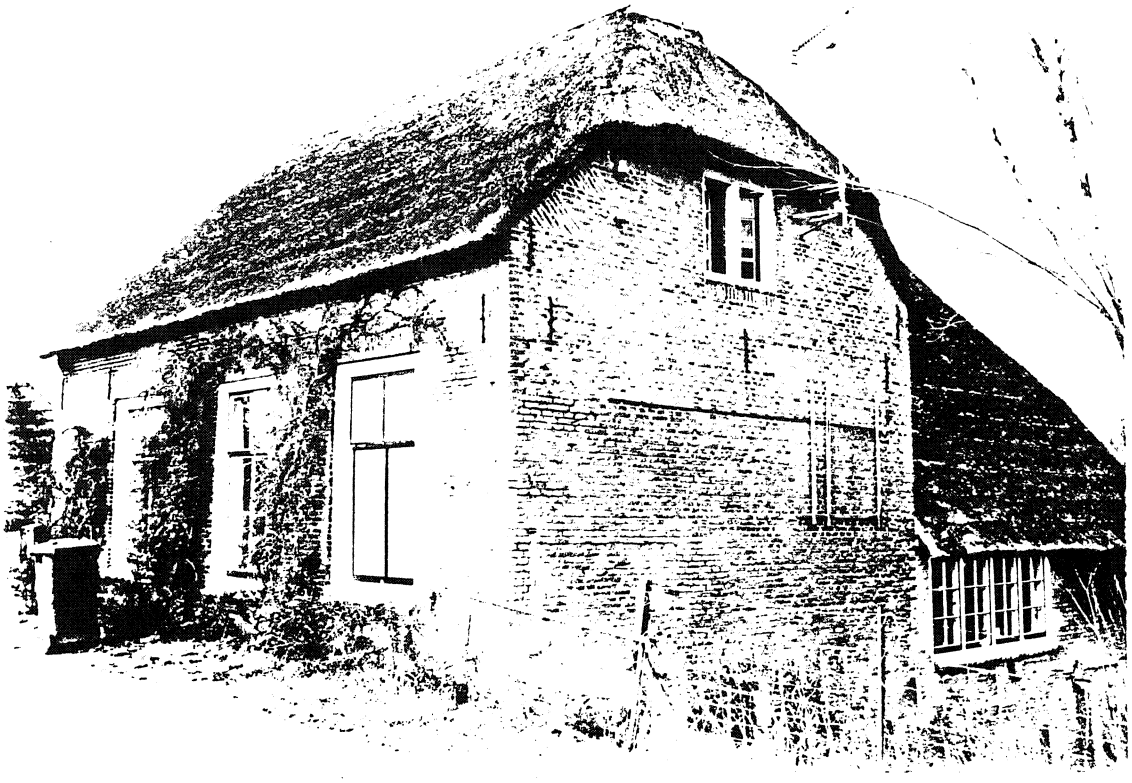

Kampsedijk 6 kad. nr. 224

Een mooi T-huis met rieten dak en wolfseind waarschijnlijk uit het begin van de 19de eeuw. Het pand geeft met nummer 14 en nummer 12 een goed beeld van de vroege dijkbebouwing.

Schoutenstraat 2 kad. nr. 241

Een eenvoudig T-huis met pannen dak, gevels witgepleisterd. Waarschijnlijk laat 19de eeuws. Zes-ruits ramen met luiken en 2-ruits ramen onder de goot.

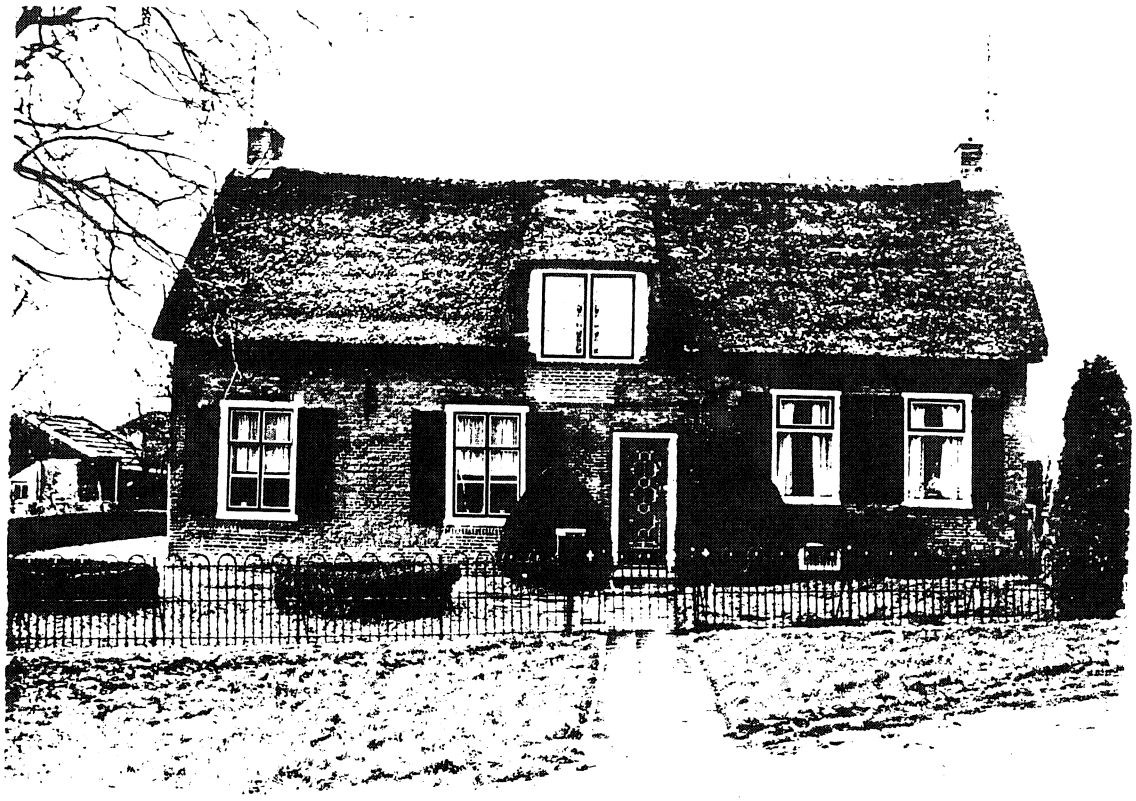

Dorpsstraat 9 kad. nr. 311

Een karakteristiek T-huis met rietenkap, kelder en opkamer.uit het begin van de 19de eeuw. De deurpartij vormt door een recente verbouwing helaas een storend element. De bijbehorende schuur, kad. nr. 310, is als bouwmassa reeds aanwezig op de eerste kadstrale minuut.

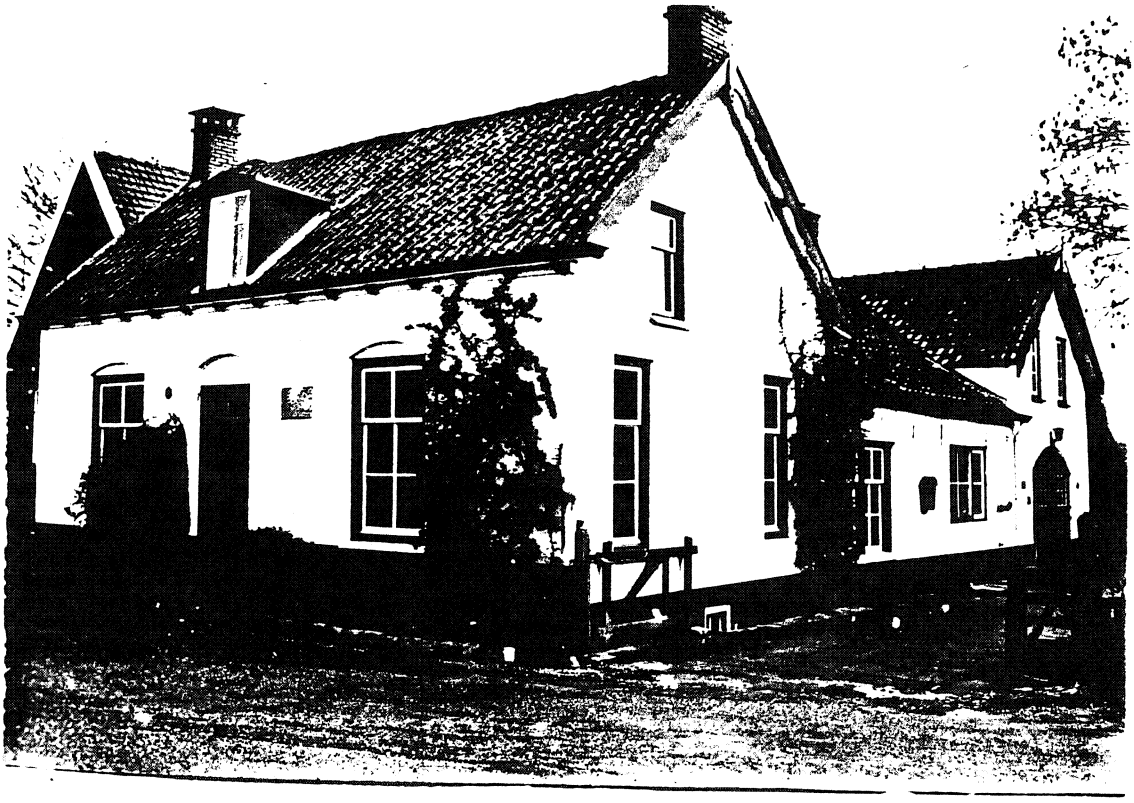

Dorpsstraat 20 kad. nr. 232

Het pand is van origine een T-huis, uit de 19de eeuw, met pannen dak. Het voorhuis is vrij authentiek, doch het geheel is enigszins romantiserend verbouwd en heeft daardoor veel karakteristieks verloren.

Dorpsstraat 5 kad. nr. 314

Een gaaf pand uit het midden van de 19de eeuw, met pannen dak en opkamer.

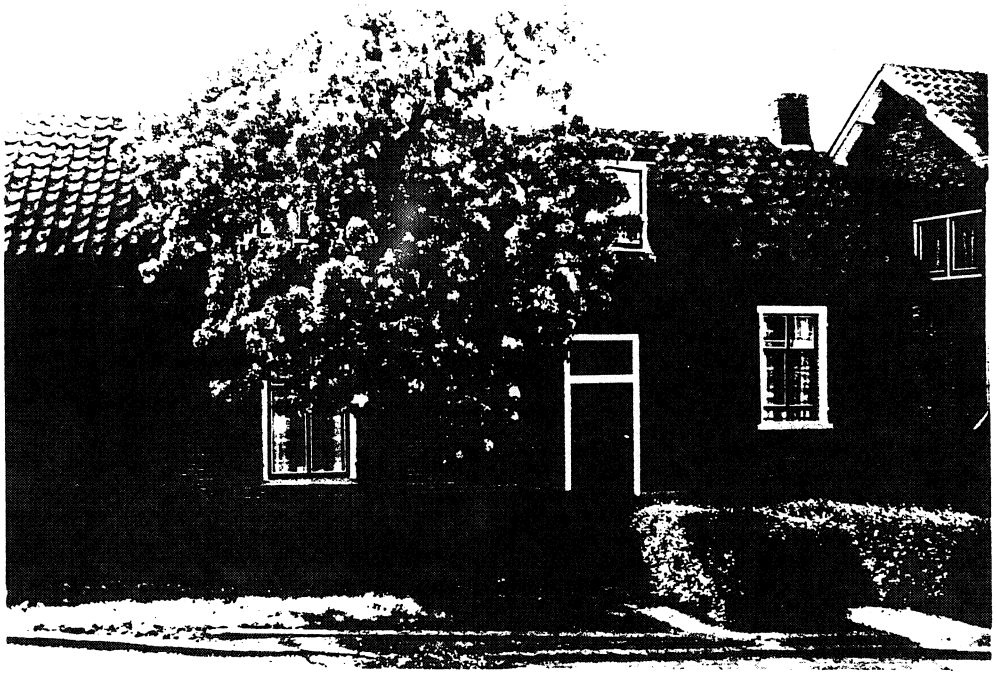

Dorpsstraat 4 kad. nr. 248

Een eenvoudig 19de eeuws pandje waarvan de bouwmassa reeds op de kadastrale minuut aanwezig is en dat karakteristiek is voor de gevelwand waarin het zich bevind. Het heeft echter een enigszins hedendaags geromantiseerde uitmonstering gekregen.

Dorpsstraat 8 kad. nr. 246

Eenvoudig 19de eeuws boerderijtje met pannen dak en kelder, karakteristiek voor de gevelwand waarin het zich bevindt.

kad. nr. 319

Laatgotische hervormde kerk en toren.
Beide zijn beschermde rijksmonumenten.
De toren is in het tweede kwart van deze eeuw gerestaureerd en de restauratie van schip en koor is in 1980 gereed gekomen.

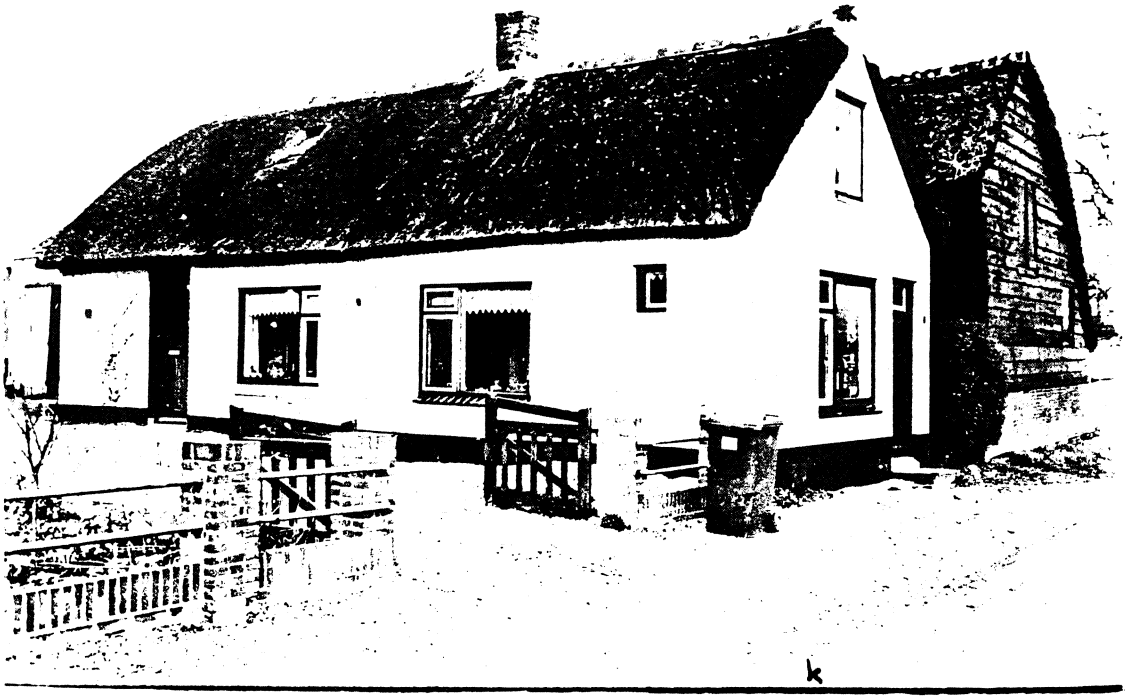

Veersteeg 6 kad. nr. 283/6

Een pand met schuur, beide met rieten kap.De gevels zijn door ingrijpende wijzigingen zodanig aangetast, dat het pand geen historische waarde meer heeft voor wat betreft zijn uiterlijk. De bouwvorm is echter nog zeer karakteristiek en derhalve kan dit pand beeldondersteunend worden genoemd.

Dorpsstraat 14/16 kad. nr. 242/3

Een dubbelpand van rond de eeuwwisseling, dat door een aantal toevoegingen zoals de dakkapellen niet meer karakteristiek kan worden genoemd. De voorgevel is echter nog vrij gaaf en ook de bouwmassa kan hier beeldonder-

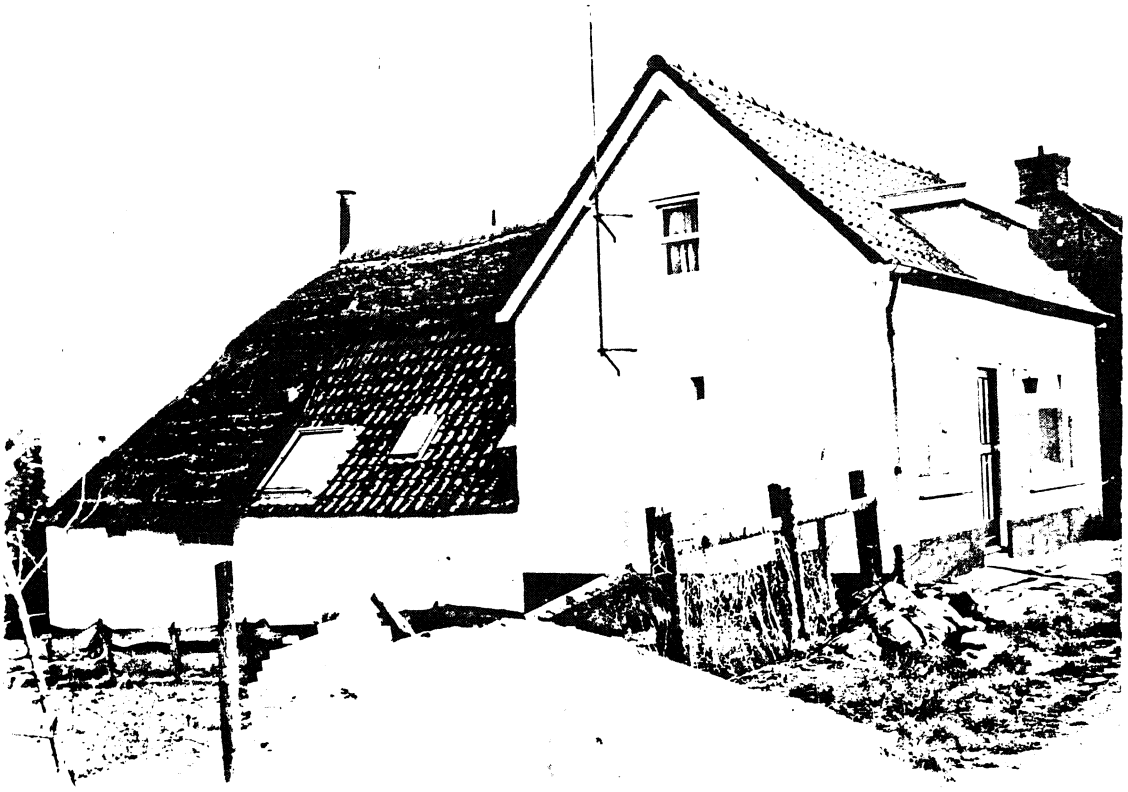

Kampsedijk 16 kad. nr. 219

Een T-huis dat in hoofdvorm waarschijnlijk dateert uit het midden van de 19de eeuw. Het voorhuis is echter zodanig verbouwd, dat het geen historische betekenis meer heeft. De bouwmassa kan echter beeldondersteunend worden genoemd.

Kampsedijk 8 kad. nr. 223

Een T-huis dat in hoofdvorm waarschijnlijk 18de eeuws is. Aan de gevels is echter zoveel veranderd dat ook dit pand in zijn huidige verschijningsvorm geen historische betekenis meer heeft. De bouwmassa kan echter ook

II BOERDERIJEN IN DE BETUWE

Een agrarisch bedrijfsgebouw bestond altijd uit de volgende onderdelen: een woonhuis, een oogst- of hooiberging, een deel of dorsvloer en een stalruimte. De wijze waarop deze onderdelen zijn samengevoegd zijn kenmerkend voor een bepaalde periode op een bepaalde streek.

In de Betuwe kwam oorspronkelijk het hallehuis, ook wel rechthuis genoemd, voor. Hierin waren alle vier bovengenoemde onderdelen vertegenwoordigd. Vooraan het woongedeelte, daarachter de deel met aan weerszijden de stallen en boven de deel de hooiberging.
Dit hallehuis komt niet alleen in de Betuwe voor, maar ook in Utrecht, op de Veluwe, in de Achterhoek, Drente en Overijsel. Een andere aanduiding van dit type is het Saksisch huis. Typerend voor dit type is dat de balken van het gebint niet op de stijlen rusten, maar dat zij er doorheen zijn gestoken, waarbij de stijlen boven de balken uitsteken. (tek.2)
De nok loopt niet geheel van voor tot achtergevel, maar is aan weerszijden "afgesnoten" of "afgewolfd" door een schuin geplaatst schild, het wolfeind.

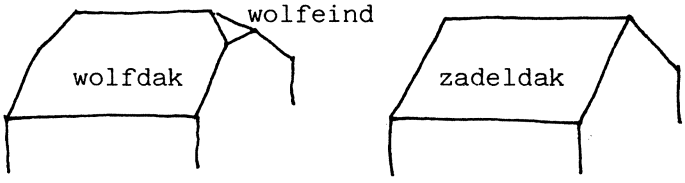

tekening 1

In de Betuwe werd vaak het achterschild zover verlengd, dat een soort luifel ontstond boven de deeldeur, het zogenaamde overstek, ook wel afsteek genoemd. Hierdoor bleef de ingang van de deel droog bij regenval en de hooiwagen kon hier tijdens het lossen onder worden gereden.(tek.2)

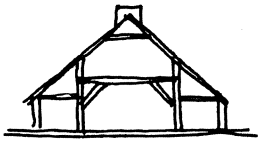

doorsnede
saksisch type

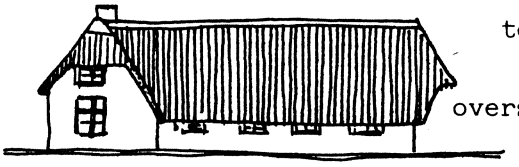

zijgevel met overstek

tekening 2

In het Gelderse en Utrechtse rivierenland waren veel boeren welvarend. Hierdoor was het mogelijk het woongedeelte van de boerderij uit te breiden, hetzij naar één kant, het krukhuis, hetzij naar twee kanten, het T-huis (tek.3) Vervolgens werd over dit woongedeelte, dat nu breder was dan het achterliggende bedrijfsgedeelte, een dwarskap gelegd, aansluitend aan de kap van de schuur.

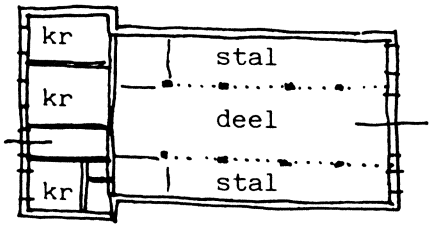

plattegrond T-huis

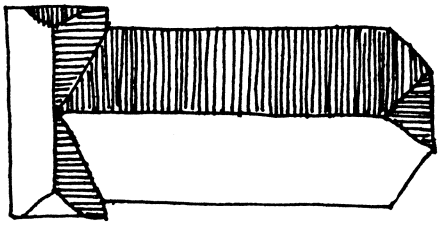

kapplan T-huis

tekening 3

VII BIJZONDERE BOUWKUNDIGE ELEMENTEN

Ramen en deuren

Ramen hebben een bepaalde maatverhouding in hoogte en breedte. De afzonderlijk ruitjes waaruit het raam is opgebouwd hebben deze zelfde verhouding. De vorm van de raamopening kan vaak een goede indicatie zijn voor de datering van het pand.
Een andere indicatie is de houtmaat van kozijn en raam, evenals het omringende metselwerk. Het 18de eeuwse kozijn heeft een enkele rollaag, het 19de eeuwse kozijn heeft een strek of hanekam.(tek.4)
Een belangrijk element in de gevel is de voordeur. De aanwezigheid van een bovenlicht, al dan niet met roeden of levensboom kan een dateringsaanwijzing zijn.

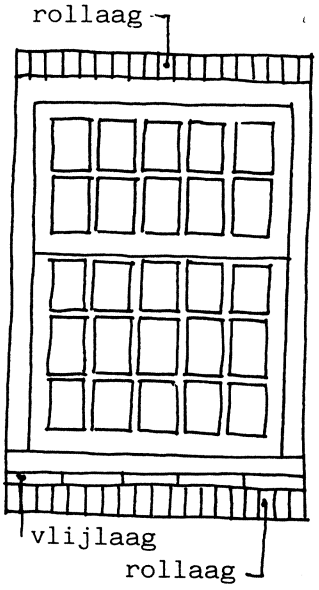

18de eeuws raam

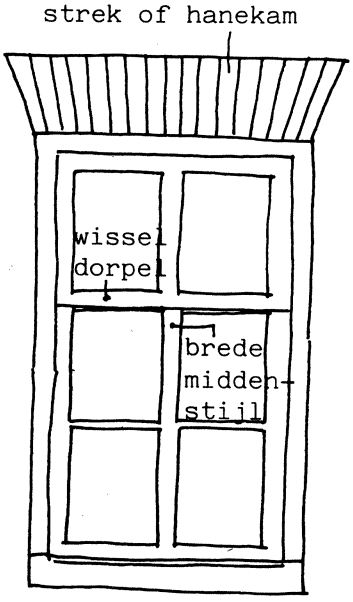

natuurstenen onderdorpel
19de eeuws raam
(zesruiter)

Kleurgebruik

De meest toegepaste kleurkombinatie is een wit kozijn met groene ramen, luiken en deuren.
De gevels zijn vaak wit gesausd met een zwarte of grijze plint.

Plinten

De meeste boerderijen van voor 1900 hebben een aangesmeerde plint, die vaak werd geteerd. Bij de wat grotere,rijkere boerderijen was vaak een hardstenen plint aanwezig.

Hooibergschuur

Typisch voor de Betuwe zijn de zogenaamde hooibergschuren. Dit zijn hooibergen die niet zoals elders op de grond zijn geplaatst, doch op een verhoogde vloer, zodat eronder een schuur ontstond.

| | | |

ENTE ENSPIJK

straat: Beerd

	huisnummer:	16	4	8	5	16½	20	9	15	13	9	5	30	3
			Dorpsstraat						Kerkstraat					
	kad.nummer:	251	248	246	314	24½	292	311	302	303	305	304	404	404
aanwezigheid muurankers	1		x	x	x	x	x		x	x	x	x		x
aanwezigheid versierde muurankers	2												x	
bovenlicht voordeur	1	x	x	x	x	x				x	x	x	x	x
bovenlicht met levensboom etc.	2								x					
ramen hoog en smal	1	x				x								x
ramen hoog en smal met een roedeverdeling	2		x	x	x		x	x	x	x	x	x	x	
aanwezigheid van een plint	1	x	x	x		x			x	x	x	x	x	x
aanwezigheid van een hardstenen plint	2													
aanwezigheid van luiken	1	x		x	x			x	x	x	x	x	x	x
aanwezigheid van versierde luiken	2													
metselwerk (oud)	1				x	opm		x	x		x	x	x	x
siermetselwerk	1	x												
hoge stoepen	1	x	x	x							x		x	x
hoge stoep met balustrade	2													
rieten dak	3								x			x		x
oud-hollands pannendak	1				x	x	x			x			x	
geschulpte gootrand	2						x							
jaartal (indien niet onder 1b reeds vermeld)	1													1b12
T-huis	2		x	x	x	x	x	x						
overstek	2	x												
bovenramen onder de goot	2		x								x			
keldervraam	2			x		x		x						x
VING		8	10	11	11	7	8	11	11	7	14	10	10	12
vloedschuur	1													
gracht	1													
terp	1	laag												
hooiberg boven schuur	1								x					
leibomen	1	x												
boerentuin	1							x						
karakteristiek hek of tuinmuur	2		x					x						
TRUKTIE		1	2					3	1					
moer- en kinderbintkonstruktie	3													

TE VOOR OPMERKINGEN

1	labomen als erfafschuiding. karak. huis end 19e eeuw. Prima op belangrijk punt.	9
2	hele zijkant stoep, gereedschap. Bepleisterd maar toch geaf. geheel. staat op belangrijk punt.	12
3	ankers weggewerkt onder pleister, karakteristiek pand. belangrijk punt.	11
4	kelder met opkamer. geheel CA. 1850. leuk geaf geheel.	11
5	oudmetselwerk zuiver, fraai metselwerk geen goot voorzover zichtbaar, fraai + dakrand, belangrijk punt.	7
6	scoort niet hoog, wel beeldbepalend.	8
7	deurpartij helaas bedorven. rest zeer karakteristiek.	14
8	zeer fraai, uniek punt. metselwerk gewit.	12
9	van belang door aansluiting op vorige pand.	7
10	zeer karakteristiek.	14
11	geel geel. top nieuw metselwerk. fraaie makelaar dak tot ½ bovenverdiep fraai pand. (zwaren) metselwerk gewit. gesteenhuis rieten kap.	10
12	zeer oerdmarkt eend	10
	vermoeiden punt 1 [illegible]	12

TOTAAL:

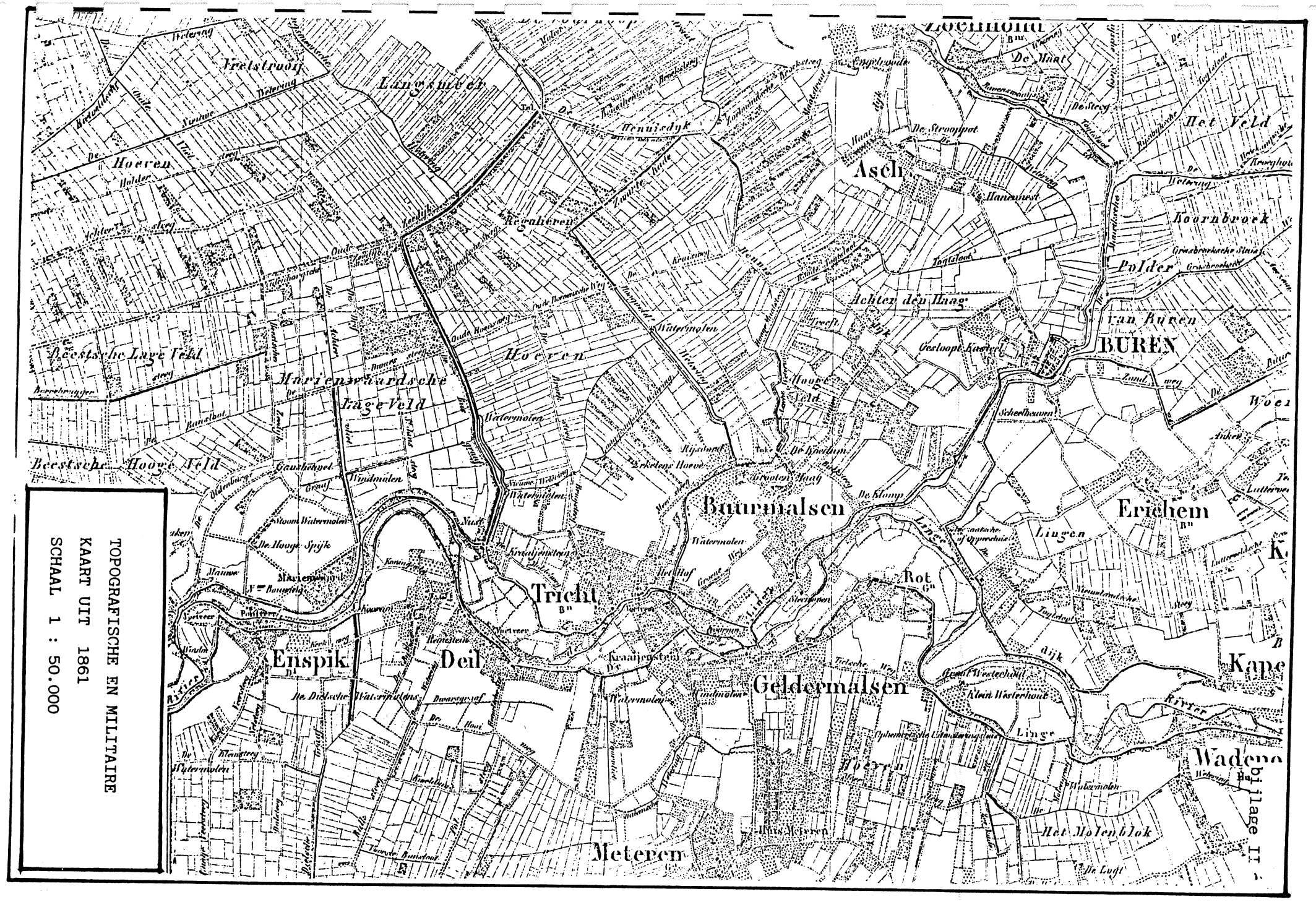
Vretstroom
Langsmeer
Hoeven
Beestsche Lage Veld
Harienwaardsche Lage Veld
Beestsche Hooge Veld
Hennisdyk
Kerkhoven
Asch
Achter den Haag
Hooge Veld
Baurmalsen
Tricht
Deil
Enspik
Geldermalsen
Meteren
Rot
Linge
Erichem
Kornbrook
Polder
van Buren
BUREN
Het Veld
Wadenoijen
Het Molenblok
De Luft
Kaap
Rivier
Linge
Watermolen
Windmolen
De Klomp
De Steeg
De Maat
De Stroompot
Manenwest
Geslooopt Kasteel
Scheelhoorn
Kraaijenstein
Kleinwesterhout
Westerhout
Hooge Spijk
Stoom Watermolen
Gauwenwel
Grauf
Nieuw
Dwarsgraaf
Dijk
Molenweg
Kerkweg
Pontveer
Veerweg
Tolweg
Zandweg
Ankeweg
Lutterweg
Hoeven
Meteren
Huis Meteren
Tweede Bunsfoot
Eerste Bunsfoot
De Dielsche Watermolens
De Hoek
Klengteweg
Kraaijenstein
Rijsdijk
Erkelens Hoeve
De Kroeiem
Kroonen Haag
Tolhuis
Tolweg
Tolgelaat
Tolgelaat
Tolgelaat

Bijlage III

PROVINCIE GELDERLAND. GEMEENTE BEEST.

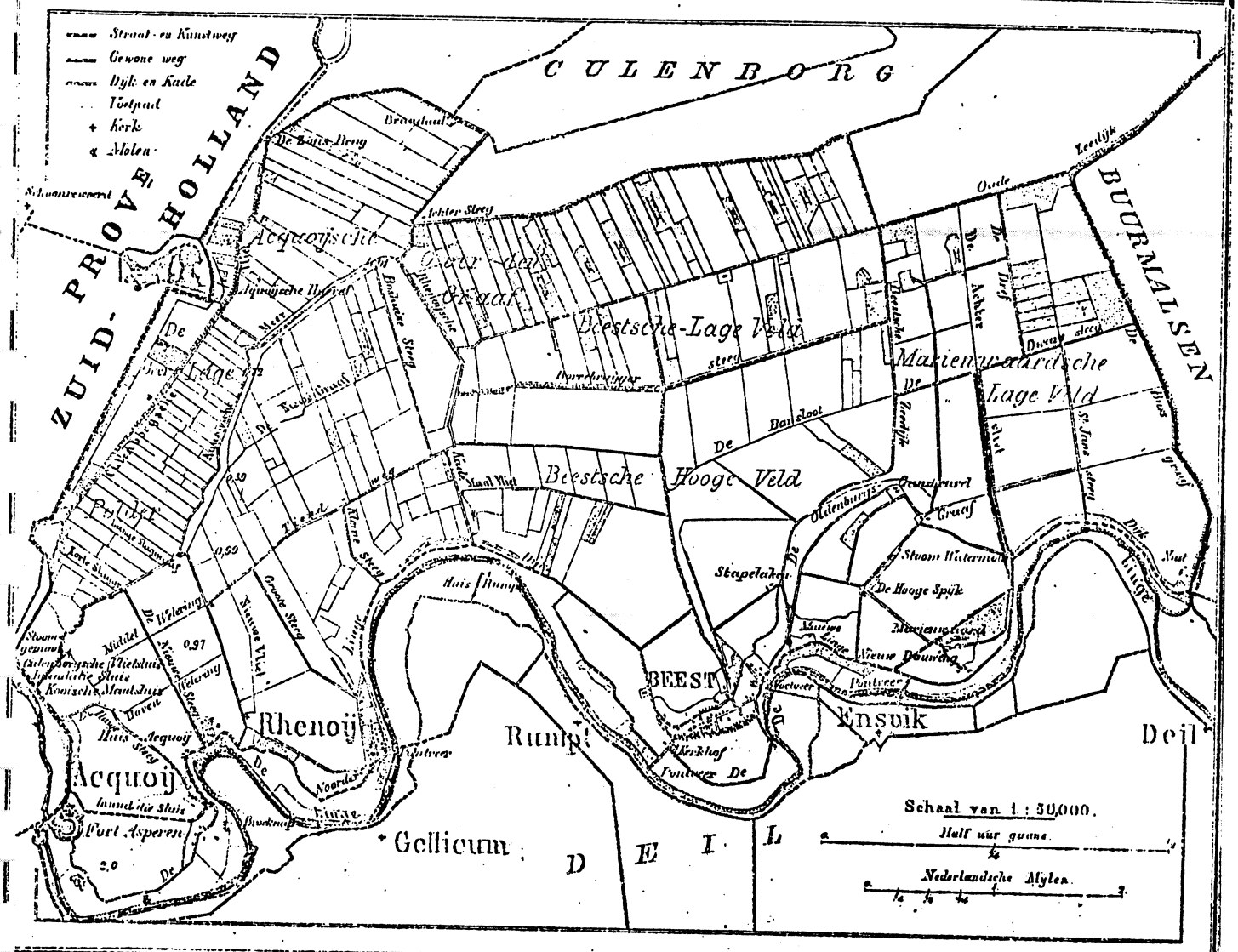

1867. 3469 Bunders. 2450 Inwoners. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

ATLAS VAN HUGO SURINGAR 1867
PROVINCIE GELDERLAND / BEEST
SCHAAL 1 : 50.000

Monumentenzorg in Gelderland

In het korte bestek van dit artikel kunnen we maar enkele facetten van de monumentenzorg in onze provincie belichten.
In het verleden speelde de monumentenzorg in onze provincie zich veel af via de Provinciale Gelderse Monumentencommissie.
Deze door het provinciaal bestuur reeds in 1905 ingestelde commissie heeft, zij het onder verschillende namen, lange jaren belangrijk werk verricht voor het behoud van de Gelderse monumenten.
In 1976 werd zij onder de naam Gelderse Monumenten Commissie geïntegreerd in het Gelders Genootschap tot bevordering en instandhouding van de schoonheid van stad en land.
Het provinciale monumentenbeleid loopt thans voor een niet onbelangrijk deel via deze Gelderse Monumenten Commissie.
Het beleid van deze commissie werd reeds in 1976 vastgelegd in een beleidsnota die sindsdien vrijwel ongewijzigd werd gevolgd.

De belangrijkste uitgangspunten in deze nota waren de volgende:
a. De historische bebouwing in brede zin vormt een deel – zij het niet een onbelangrijk deel – van de totale bebouwing van vrijwel iedere stad of dorp.
b. Wil er in de monumentenzorg sprake zijn van een beleid dan zal dit een geïntegreerd onderdeel moeten zijn van het totale ruimtelijke beleid van iedere gemeente.
c. Omdat het ruimtelijk beleid in ons land voor een groot deel in handen ligt van de gemeenten zal ook het zwaartepunt van ieder monumentenbeleid bij de gemeenten moeten berusten.
d. Rijk en Provincie kunnen hun taak ten opzichte van de historische bebouwing het beste vervullen door de gemeentebesturen en ook particuliere organisaties, die op dit terrein werkzaam zijn, te stimuleren, adviseren en waar nodig te controleren.
Uitgaande van deze praemissen werd veel tijd en aandacht besteed aan de voorlichting van gemeentebesturen, oudheidkundige verenigingen, actiegroepen, raadsfracties enz. enz.
Alles om de bevolking en de besturen te overtuigen van de noodzaak de zorg voor de historische bebouwing ter hand te nemen.
Hierbij bleek ons dat het gemeentelijk beleid het beste gestalte kan krijgen door het invoeren van een gemeentelijke monumentenverordening. Een dergelijke verordening houdt in dat een gemeente een eigen monumentencommissie instelt die het gemeentebestuur, gevraagd of ongevraagd, adviseert in alle zaken die betrekking hebben op de historische bebouwing in die gemeenten.
Allereerst zal die commissie tot taak hebben het opstellen van een lijst van door de gemeente te beschermen monumenten.
Voorts kunnen deze commissies – al of niet per delegatie van enkele deskundige leden en de secretaris adviseren omtrent vergunningen tot verbouw en sloop etc.

Hoflaan 4 te Dieren
foto: Kodeha, Doesburg

Tot dusverre zijn er in Gelderland de laatste jaren een achttal verordeningen ingevoerd terwijl er in een 20-tal gemeenten aan de voorbereiding hiervan wordt gewerkt.
Het is natuurlijk een vrij moeizame zaak de gemeenten te overtuigen van het grote belang van dergelijke verordeningen; ook vaak een langdurige zaak alvorens het zover is.

Wel is ons gebleken dat het uiteindelijk de beste weg is. Het verleden heeft ons immers doen zien dat men vanuit de verte – of dat nu Den Haag is, Zeist of Arnhem, – maar bijzonder weinig bereikt als er in de gemeenten zelf geen basis is waarop de monumentenzorg kan stoelen.

Hoe ontstaan nu dergelijke verordeningen en commissies?
Wel, dat is eigenlijk in iedere plaats weer anders.
In de ene gemeente is het een oudheidkundige vereniging of actiegroep, in een andere is het het gemeentebestuur zelf die het initiatief neemt.
Ook de invalshoek is vrijwel in iedere gemeente weer anders. Hier is het burgemeester, daar een wethouder of raadslid. Soms een raadsfractie en in vele gevallen ook geïnteresseerde burgers die de zaak aanspannen bij het gemeentebestuur.
In alle gevallen echter is een brede voorlichting nodig. Aan deze voorlichting wordt dan ook bijzonder veel tijd en aandacht besteed.
Alleen al in het afgelopen seizoen werden een veertiental lezingen met diaprojekties gehouden.
Op deze dia-avonden wordt inzonderheid aangetoond de grote waarde van de historische bebouwing ook voor vandaag en tevens ingegaan én op stedebouwkundige situaties én op detaillering, terwijl ook de nieuwbouw in historische situaties wordt belicht.
We vertonen dus niet in de eerste plaats mooie plaatjes, waardoor er een mistgordijn wordt gelegd op de werkelijke situatie, maar vooral proberen we ook die zaken te laten zien die fout zijn gegaan.
De reacties die men hierbij krijgt zijn bijzonder positief en laten zien dat de zorg voor onze monumenten de mensen beslist niet onverschillig laat.
Over de voordelen van een eigen gemeentelijke verordening in 't kort nog het volgende:
a. De gemeente krijgt met een eigen gemeentelijke verordening een instrument waarmee ze een eigen gemeentelijk beleid kan voeren.
Een dergelijk beleid – mits serieus gehanteerd – zal verstrekkende gevolgen hebben voor het gehele ruimtelijke beleid van de gemeente. Niet alleen de stedebouwkundigen, maar ook gemeentelijke diensten, architecten en projektontwikkelaars zullen in het beginstadium van alle planontwikkelingen rekening moeten houden met dit beleid.
In de meeste gemeenten behoeft men om een historisch, maar nog niet beschermd eigendom te slopen, alleen maar kennis te geven aan bouw- en woningtoezicht.
Bij een vergunningstelsel zoals in deze verordening is voorzien, zal men alvorens een sloopvergunning door B. en W. wordt afgegeven, eerst aan de tafel gaan zitten om alternatieve mogelijkheden af te wegen.
Deze blijken vaak meer dan men oppervlakkig denkt. Een actief zoeken van commissies, gemeentebestuur en ambtenaren naar bestemmingen van leegstaande of leegkomende panden, moet een vast patroon van handelen worden.
Van groot belang is hierbij dat de monumentencommissies een zo groot mogelijke openheid betrachten naar de burgerij en de eigenaren. Monumentenzorg is voornamelijk afhankelijk van de 'goodwill' die men weet te kweken in de plaatselijke gemeenschap.
Ook een deskundig advies bij veranderingen en verbouwingen van monumenten behoort tot de taak van de commissies.
b. Bijna iedere gemeente kan, uitgaande van de historische structuur en de historische bebouwing, nieuwe ontwikkelingen op gang brengen die veel meer geënt zijn op en meer in harmonie zijn met het historische karakter van stad en dorp.
Een vaste koers in de monumentenzorg zal automatisch een sterke barrière opwerpen tegen wilde en chaotische ontwikkelingen, waaraan zovele gemeenten thans ten prooi zijn. Het spreekt dan ook vanzelf dat de gemeentelijke monumentenlijst zijn neerslag moet krijgen in de gemeentelijke bestemmingsplannen.
c. Iedere gemeente die in deze een eigen beleid weet te ontwikkelen, zal veel sterker staan in de strijd om het behoud van eigen karakter en identiteit in de gebouwde omgeving.
Ook zal ze met **recht en reden** aanspraak kunnen maken op een structurele ondersteuning van Rijk en Provincie.

U kunt zich voorstellen dat het huidige decentralisatiebeleid ons goed in de oren klinkt. In het 'Onderzoek Monumentenbeleid' van het organisatiebureau van den Bunt, wordt zeer terecht bepleit een specifieke doeluitkering aan de decentrale bestuursniveaus. Naast de vele andere goede voorzetten die dit rapport geeft is dit in ieder geval een uitspraak die vele, vanwege de financiën aarzelende gemeenten, over een dood punt kan heenhelpen.
Natuurlijk zijn er vele bezwaren in te brengen tegen bovengenoemde ontwikkeling.
In het kort hierom het volgende;
a1. De financiële zijde van de monumentenzorg baart vele gemeentebesturen zorgen. Om de hele monumentenzorg hangt voor vele besturen en eigenaren een grauwsluier van zorgen.
Niet alleen de hoge eisen aan de wijze van restaureren maar ook de lange wachttijden voor de subsidies en de exorbitante bedragen die aan sommige objecten worden besteed maken iedereen wat schrikachtig.
Het kost vaak erg veel moeite en tijd de besturen hierover heen te helpen. Vooral zal iedere gemeente moeten beseffen dat een eigen verordening een instrument is dat ze **zelf** hanteert en dat ieder besluit op grond van deze verordening

Koningstraat 53, Afferden
foto: Kodeha, Doesburg

door **haarzelf** kan worden afgewogen. Met andere woorden dat indien er aanspraken zouden worden gemaakt op de gemeentelijke pecunia ze zelf kan bepalen wat het behoud van bijv. een bepaald pand haar waard is.
a2. Veel te weinig wordt beseft dat de gemeenten door bepaalde panden of wijken in bescherming te nemen, en daarmee het voornemen kenbaar maken het karakter en woonklimaat van een stadsdeel te willen handhaven, ook aan de burger moed geeft investeringen te doen. Iedere belegger of eigenaar zal het wel laten een pand te restaureren, als hij morgen kan verwachten dat er naast zijn deur een garage komt of een disco-tent of iets dergelijks.

Als een gemeentebestuur zich duidelijk uitspreekt en een vaste koers volgt ten aanzien van de historische delen van haar stad of dorp dan is het vaak verrassend te zien hoe de bewoners en eigenaren hierop reageren, met andere woorden: 'Een goed beleid betaalt zichzelf'.
a3. Veel te weinig is ook doorgedrongen het vaste gegeven dat het goed onderhouden van een pand een eerste waarborg is voor het behoud. Het verstrekken van een gratis abonnement van de monumentenwacht of anderszins is een belangrijk, maar betaalbaar, gebaar dat de gemeente zou kunnen maken naar de eigenaren.
a4. Meer dan voorheen zal gerestaureerd moeten worden met aanmoedigingssubsidies die op korte termijn betaalbaar worden gesteld.
Indien naar we hopen het Rijk een doeluitkering per gemeentelijk monument zou toekennen, een bedrag dat naar grootte van pand èn/of categorie kan variëren, dan kan, hoe klein misschien ook deze bedragen kunnen uitvallen tòch een basis worden gelegd die aan de gemeenten soelaas zou kunnen bieden.'
Afhankelijk van de conjunctuur zouden deze bedragen jaarlijks kunnen worden bijgesteld.
a5. Ook moet bedacht worden dat niet binnen enkele jaren alle monumenten gerestaureerd behoeven te worden.
Onze sterk technologisch gerichte maatschappij wil het liefst alles in enkele jaren op de schop nemen en geeft weinig ruimte voor geleidelijke groei.

b. Een ander bezwaar dat vaak wordt gehoord is de mate van deskundigheid van de plaatselijke commissies. Bij de samenstelling van deze commissies is het in **de eerste plaats** van belang dat men een **gemotiveerde** club mensen bij elkaar krijgt die oog hebben voor de eigen schoonheid, de geschiedenis en het karakter van de bebouwing. Vaak is er òf ter plaatse òf in de regio wel een architect of bouwkundige te vinden die in staat is de nodige adviezen te geven. Daarnaast kan steeds worden teruggevallen op de deskundige van de Gelderse Monumenten Commissie die vrijwel in alle commissies is vertegenwoordigd.
Belangrijk is ook de relatie van deze commissie tot het gemeentebestuur. Vaak is de voorzitter de burgemeester, een wethouder of raadslid, terwijl als secretaris in de regel een ambtenaar van de secretarie optreedt. Gewenst is ook steeds dat òf de directeur gemeentewerken òf het hoofd van bouwtoezicht de vergaderingen bijwoont, of als lid daaraan deelneemt om een zo nauw mogelijke relatie tot burgers en bestuur te onderhouden.
Ook een vertegenwoordiger van een plaatselijke of regionale oudheidkundige vereniging kan in een dergelijke commissie uiterst nuttig zijn, daar ze, op de hoogte van de plaatselijke geschiedenis, vaak een verrassend licht op bepaalde zaken kunnen werpen.
De toegestane ruimte is te weinig om verdere facetten van plaatselijke monumentenzorg nader te belichten, laat staan andere activiteiten van de Gelderse Monumenten Commissie aan de orde te stellen.
Het was er ons vooral om te doen te laten zien dat een gemeentelijke zorg voor onze monumenten niet alleen mogelijk maar ook hoogst noodzakelijk is. Waar deze zorg, dat wil zeggen de werkzaamheid van deze commissies eenmaal goed op gang is gekomen, blijkt ons dat er niet alleen met groot enthousiasme wordt gewerkt, maar tevens dat een dergelijk gemeentelijk beleid aanslaat en een sterke initiërende rol vervult in het regeneratieproces van onze steden en dorpen.

H. Mooibroek
Secretaris Gelderse Monumenten commissie